

**Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги
Республика таълим маркази**

**Айрим фанлар чуқур ўрганиладиган
давлат ихтисослаштирилган умумтаълим
муассасаларининг 3-4-синфлари учун
Она тили фанидан**

Ўқув дастури

ТОШКЕНТ- 2015 йил

МУАЛЛИФЛАР:

Р.Г.Сафарова - ЎзПФИТИ лаборатория мудири, педагогика фанлари доктори, профессор,

Х.Ғуломова – Тошкент Темир йўллар лицейи ўқитувчиси,

Н.Ахмедова- РТМ “Бошланғич таълим” бўлим бошлиғи,

З.Муратова – Тошкент шаҳар 229-мактаб бошланғич синф ўқитувчиси.

ЎҚУВ ДАСТУРИГА ТУШУНТИРИШ ХАТИ

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 декабрдаги “Чет тилларни ўрганиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1875-ПҚ-сонли, 2014 йил 19 февралдаги “Соғлом бола йили” Давлат дастури тўғрисида”ги ПҚ-2133-сонли қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 13 майдаги “Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълимни ташкил этиш тўғрисида”ги 203-сонли, 1999 йил 16 августдаги “Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 390-сонли, 2008 йил 7 августдаги “Айрим фанлар чуқур ўрганиладиган давлат ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги 173-сонли, 2011 йил 9 сентябрдаги “Айрим фанлар чуқур ўрганиладиган давлат умумтаълим муассасаларининг ихтисослаштирилган синфлари, давлат ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари тўғрисидаги Низомга ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги 254-сонли, 2013 йил 8 майдаги “Узлуксиз таълим тизимининг чет тиллар бўйича давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 124-сонли қарорлари, Халқ таълими вазирлигининг 2014 йил 11 июндаги “Айрим фанлар чуқур ўрганиладиган давлат ихтисослаштирилган умумтаълим муассасаларининг таянч ўқув режаларини тасдиқлаш тўғрисида”ги буйруғига мувофиқ Она тили чуқурлаштирилиб ўрганиладиган ихтисослаштирилган давлат умумтаълим муассасаларининг 2-4-синфлари учун она тили дастури қуйидаги йўналишларни қамраб олган ҳолда тузилди:

Ўқув режа таркибан давлаткомпонентларидан иборат. Мазкур дастур ўқувчиларга она тили фанининг назарий асосларини чуқур сингдиришга қаратилиб, билимларни амалда қўллай олишга ўргатиш мақсадида амалий машғулотларга алоҳида эътибор қаратилди.

Давлат ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари ва Она тили фани чуқур ўқитиладиган синфлар учун мазкур ўқув режада давлат ва мактаб ихтиёридаги соатлардан:

2-синфлар учун математика фанидан 0,5 соат, одобнома фанидан 0,5 соат, муסיқа маданияти фанидан 0,5 соат, меҳнат фанидан 0,5 соат;

3-синфлар учун математика фанидан 0,5 соат, одобнома фанидан 0,5 соат, тасвирий санъат фанидан 0,5 соат, меҳнат фанидан 0,5 соат;

4-синфлар учун математика фанидан 0,5 соат, табиёт ва география фанидан 0,5 соат, муסיқа маданияти фанидан 0,5 соат, меҳнат фанидан 0,5 соат олиниб, мазкур

синфларда давлат ихтисослаштирилган умумтаълим муассасалари бошланғич синфларида Она тили фанини ўқитишга қўшиб берилди.

Она тили фани ихтисослигига йўналтирилган синфларда махсус фанларни ўқитишда ўқувчилар икки гуруҳга ажратиб ўқитилиши мумкин. Бироқ, синфларни гуруҳларга бўлиб ўқитилиши маҳаллий молия ташкилотлари билан келишилган ҳолда ҳал этилади.

Ўқув соатларининг синфлар бўйича тақсимооти

Она тили фанини чуқур ўрганишга ихтисослаштирилган умумтаълим муассасаларининг 2-4-синфларида “Она тили”дан чораклик ва йиллик ўқув соатлари миқдори.

Ўқув чораклари	Ҳафталар сони	Синфлар		
		II	III	IV
1-чорак	9 ҳафта	54	54	54
2-чорак	7 ҳафта	42	42	42
3-чорак	10 ҳафта	60	60	60
4-чорак	8 ҳафта	48	48	48
Ҳафталик соат	-	6	6	6
Ўқув йили соати	-	204	204	204
Жами:	612			

Ўзбекистон Республикаси “Таълим тўғрисида”ги Қонунда таълимнинг равнақи, унинг инсонпарварлиги, таълим-тарбия тизимининг узлуксизлиги, илмийлиги ва дунёвийлиги, таълимда умуминсоний ва илмий қадриятларнинг устуворлиги, давлат таълим стандартлари доирасида ҳамманинг билим олиши учун имконият яратилиши билан белгиланиши бежиз эмас.

Узлуксиз таълим тизимида бошланғич таълим муҳим босқич ҳисобланади ва унда Она тили таълими асосий ўрин эгаллайди. Она тили дастури қуйидаги билимларни ўз ичига олади:

1. Савод ўргатиш, нутқ ўстириш.
2. Фонетика, грамматика, имло ва нутқўстириш.

Бошланғич синфлар она тили таълими ўқувчиларда нутқ фаолиятининг асосий турларини ўргатиш билан бир қаторда, қуйидаги муҳим масалаларни ҳам ҳал этишни кўзда тутади:

Бошланғич синфларда она тилидан бериладиган билимлар мазмунини ўзбек тилининг товуш тузилиши ва ёзма нутқда товушларни ифодалаш усуллари, сўзларнинг ўзгариши ва гапда сўзларнинг боғланиши, сўзларнинг морфемик таркиби ва сўз ясалиши, сўзларнинг лексик-семантик гуруҳи, ўзбек тилининг тўғри ёзув қоидалари ва тиниш белгиларининг ишлатилиши ҳақидаги билимлар ташкил этади. Берилган билимлар ўқувчилар нутқини бойитишга хизмат қилади.

Она тили ўқитишнинг мазмуни ва методлари ўқувчиларга дастур талаб қилган ҳажмда пухта билим бериш, кўникма ва малакалар ҳосил қилишга кўмаклашиши лозим.

Мактабни битириб чиққан ёшлар ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётнинг ранг-баранг жабҳаларида, мулоқот ва муносабатнинг барча турларида ўзбек тилидан батафсил, аниқ, самарали ва тўғри фойдалана олиш, унинг чексиз имкониятларидан тўлақонли баҳраманд бўлиш, зарурий кўникма ва малакаларга эга бўлишлари керак.

“Она тили” дарсларида ўқувчиларни мустақил ва ижодий фикрлашга йўналтириш лозим. Шунинг учун ушбу дастур ва шу асосида яратиладиган дарсликларда Грамматик қоидаларни ёдлатишдан воз кечиш, ижодий тафаккур тарзини шакллантириш, дарс ва машғулотларни ўқувчиларнинг нутқий малакасини юзага келтиришга қаратиш мақсад қилиб олинди.

Она тили таълимининг асосий мақсади қуйидагичадир: она тили машғулотлари ўқувчиларда ижодийлик, мустақил фикрлаш, ижодий фикр маҳсулини нутқ вазиятига мос равишда оғзаки ва ёзма шаклларда тўғри, раво ифодалаш кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилиши лозим. Шунингдек, ўқувчиларнинг ёш хусусияти ва ёзма нутқини, тафаккурини ўстириш, уларда билим олишга қизиқишни ошириш, фаоллик, мустақиллик, меҳнатсеварлик, қийинчиликларни енга олиш компетенцияларини шакллантиришдан иборат. Ўқувчиларнинг ақлий ва нутқий компетенцияларини муваффақиятли ривожлантириш келгусида уларнинг келгусида Она тили бойликларини чуқур ўзлаштиришлари учун имконият яратади.

Бошланғич синфларда фонетика, грамматика, тўғри ёзув ва нутқ ўстиришдан бериладиган бошланғич маълумотлар ўрта мактабларда ўқитиладиган она тили ва адабиёт систематик курсларининг материаллари билан боғланади ва ўзбек тилининг турли томонларига оид кенг тушунчаларни қамраб олади. Ўқувчилар бошланғич синфларда сўзларнинг фонетик таркиби билан сўзларни бўғинларга ва маъноли қисмларга бўлиш билан, сўз туркумлари ва гап турлари, гап бўлаклари ва бир қатор тўғри ёзув қоидалари

билан танишадилар. Дастурга кўра, ўқувчиларни сўзнинг лексик маънолари билан, яъни синоним, антоним ва кўп маъноли сўзлар билан таништириш ҳам кўзда тутилган.

Фонетика, лексика, грамматика, тўғри ёзувдан бошланғич билимларни ўзлаштириш жараёнида ўқувчиларнинг фикрлаш компетенциялари ўсади; улар тил ҳодисаларини таҳлил қилиш, қиёслаш, умумлаштириш ва гуруҳлаш, улардан асосийларини аниқлаш, ўз нутқларида тил бирликлари - сўз ва гапларни тўғри қўллашга ўрганадилар.

Чуқурлаштирилган Она тили дастурининг фонетика, грамматика, тўғри ёзув ва нутқ ўстириш бўлимлари босқичли кетма-кетлилик принципи асосида таркиблаштирилган бўлиб, фонетика, грамматика, имлодан бериладиган дастлабки маълумотлар юқори синфларда ўқитиладиган она тили ва адабиёт фанидан тақдим қилинадиган ўқув материаллари билан узвий боғланади. Ушбу дастур “Товушлар ва ҳарфлар”, “Сўз”, “Гап”, “Боғланишли нутқ” ва “Хуснихат” бўлимларини ўзида мужассамлаштиради. Дастур охирида ўқув йили давомида ўрганиладиган имлоси қийин сўзлар алифбо тартибида берилади.

Товушлар ва ҳарфларга оид асосий билимлар ўқувчиларнинг савод ўргатиш ва 1-синф она тили жараёнида ўрганган амалий билимларига асосланган ҳолда, 2-синфда чуқурлаштирилади, улар ёрдамида зарур компетенциялар ҳосил қилинади. Ўқувчиларга товушлар ва ҳарфлар, унли ва ундош товушлар, уларнинг ҳарф шаклидаги ифодаси, бўғин, жарангли ва жарангсиз ундош товушлар ҳақида тушунча берилади. Ўқувчилар ўзларида шаклланган компетенциялар асосида айтилиши ва ёзилишида фарқ қиладиган сўзлар; *а* ва *о*, *у* ва *и* товушли сўзларнинг айтилиши ва ёзилиши; сўз охирида келган жарангли *б* ва *д* ундошларнинг жарангсиз жуфти *п* ва *т* ундоши эшитилса ҳам, *б* ва *д* ҳарфининг ёзилиши; айрим сўзлар охирида келган *д* ва *т* ундошларининг талаффузда тушиб қолиши, аммо ёзувда сақланиши; ёнма-ён келган икки бир хил ундошли сўзларнинг айтилиши ва ёзилишини билиб оладилар.

3- ва 4-синфларда эса товушлар ва ҳарфларга оид билимлар мустаҳкамланади. Сўзларни товуш-ҳарф томондан таҳлил қилиш такомиллашади, ўқувчиларда нутқни эшита олиш компетенциясини ўстиришга эътибор кучайтирилади. Булар, ўз навбатида, ўқувчилар саводхонлигини оширади, хатосиз кўчириб ёзиш, эшитиб ёзиш, ёзганларини мустақил текшириш кўникмаларини ўстиради.

Товушлар ва ҳарфларни ўзлаштиришга йўналтирилган дидактик машқлар кичик ёшдаги ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқ компетенцияларини ўстириш ва такомиллаштиришга йўналтирилади.

Чуқурлаштирилган Она тили таълими жараёнида сўз лексик - грамматик томондан ўрганилади. Луғат устида ишлашга катта эътибор берилади. Луғавий машқлар грамматика

ва тўғри ёзишни ўрганиш билан боғлиқҳолда амалга оширилади (лексикадан назарий билим берилмайди). Ўқувчилар ўқиш, грамматика, тўғри ёзув - имло материалларни ўрганиш билан боғлиқҳолда сўзлар - шахс ва нарсаларнинг номи, ҳаракати, белгиси, саноғи ва тартибини ифодалаш, яқин ва қарама-қарши (зид) маънони билдириши, матнларда ҳар хил маънода қўлланилишини билиб оладилар; улар ўз фикрларини тўғри ва аниқ ифодалаш, фикрга мос сўзлар танлай олишга ўргатиладилар.

Сўз туркумларини ўзлаштиришга ўқувчилар иккинчи синфда тайёрланадилар. Улар ким?, кимлар?, нима?, нималар? сўроқларига жавоб бўлиб, шахс ва нарсалар номини; қандай?, қанақа?, қайси? сўроқларига жавоб бўлган, шахс ва нарсаларнинг саноқ ва тартибини; нима қилди?, нима қилади?, нима қияпти?” сўроқларига жавоб бўлиб, нарса ва шахслар ҳаракатини ифодалашини ўқувчилар билиб оладилар. Ўқувчилар муайян сўзларга сўроқ бера олиш, у ёки бу сўроққа жавоб бўлган сўз нимани ифодалашини айтиб беришга ўргатиладилар.

3-синфда ўқувчилар ўзак ва ўзакдош сўзлар билан таништириладилар. Сўзнинг таркиби: ўзак, сўз ясовчи ва сўз ўзгартирувчи қўшимчалар ўрганилади. Оддий сўз ясалиши билан, кўп ишлатиладиган *-чи, -ла, -сиз, -ли, -зор, -кор* каби қўшимчаларнинг маъносини ўзлаштирадилар.

Ўқувчилар “сўз туркуми”атамаси, уларнинг турлари билан 3-синфда танишадилар. Улар от, отнинг маъноси (шахс, нарсаларнинг номини билдириши), сўроқлари, бирлик ва кўпликда қўлланиши; сифат, унинг маъноси (нарсаларнинг белгиларини билдириши), сўроқлари; сон, унинг маъноси (нарса ва нарсаларнинг саноғи ва тартибини билдириши), сўроқлари; феъл, унинг маъноси (нарсанинг ҳаракатини билдириши), сўроқлари, бўлишли ва бўлишсиз феълларнинг қўлланилишини ўрганадилар.

4-синфда ўқувчилар отларнинг эгалик қўшимчалари билан қўлланиши, келишик қўшимчалари билан турланиши ва асосий сўроқларига қараб уларнинг бир-биридан фарқланиши, келишик қўшимчаларининг ёзилишини; сифат юзасидан ўрганилганлар такрорланиб, “қип-қизил”, “юм-юмалоқ” каби сифатларнинг ёзилишини; сон, унинг маъноси, саноқ ва тартиб сонлар, уларнинг сўроқлари, тартиб сонларнинг ёзилишини; кишилик олмошлари, уларнинг уч шахсда, бирлик ва кўплик сонда қўлланишини, келишиклар билан турланишини ўрганадилар. Бу синфда ўқувчиларга феълларнинг тусланиши (шахс-сон қўшимчалари билан ўзгариши) ҳақида тушунча берилади, уч замонда: ўтган, ҳозирги, келаси замонда қўлланиши, ўтган замон қўшимчаси (-ди) нинг айтилиши ва ёзилиши ўргатилади.

Дастурнинг “Гап” бўлими материалларини ўрганишга ўқувчиларни тайёрлаш мақсадида уларнинг нутқида кўпроқ ишлатиладиган боғловчилар билан амалий таништириладилар.

Сўзнинг таркиби ва сўз туркумларини ўрганиш жараёнида турли сўз туркумларига оид сўзларнинг хилма-хил маъноларда қўлланилиши сўзни гапда, сўз бирикмасида тўғри, ўринли, аниқ ишлатишни билиб олишга ёрдам берадиган лексик машқлар, шунингдек, ўқув йили давомида ўрганиладиган имлоси қийин сўзларнинг ёзилишини билиб олишларига эришиш мақсадида ўқувчилар билан луғавий-имловий машқлар ўтказилади. Ўқувчилар дарсликда берилган луғатдан, бошланғич синфлар учун нашр этилган имло луғатидан фойдаланишга ўргатиладилар.

Чуқурлаштирилган Она тили таълими жараёнида ўқувчиларига гап, гапнинг ифода мақсадига кўра турлари (дарак, сўроқ, буйруқ гап), ҳис-ҳаяжон билан айтилган гаплар; гапнинг мазмунига кўра охирига нукта, сўроқ ва ундов белгисининг қўйилиши; гап бўлаклари, гапда сўзларнинг боғланиши, гаплар сўз бирикмаларига ажратилиши ҳақида дастлабки маълумотлар тақдим этилади. Мазкур маълумотлар чуқурлаштирилган ҳолда муайян изчилликда ўқувчилар онгига етказилади.

2-синфда олдинги синфда берилган билимлар янги тил материаллари асосида чуқурлаштирилади ва мустаҳкамланади, ўқувчилар гапнинг охирида нукта билан бир қаторда сўроқ белгиси ва ундов белгисининг ишлатилиши билан танишадилар ва охирига қўйилган тиниш белгисига мос оҳангда гапни ўқишга ўрганадилар.

Ўқувчилар гап бўлакларини ўрганишга 2-синфда тайёрланадилар, улар гап ким (кимлар) ёки нима (нималар) ҳақида айтилишини билдирган сўзни (эгани) ҳамда улар ҳақида нималар дейилганини билдирган сўзни (кесимни) топишга, ажратишга ўргатиладилар (эга ва кесим атамалари берилмайди). Бу мавзуларни амалий ўрганиш жараёнида гапда ўзаро боғланган сўзларни аниқлашга оид машқлар ўтказиб борилади.

3-синфда гапнинг ифода мақсадига кўра турлари (дарак, сўроқ, буйруқ гап) чуқурлаштирилган ҳолда ўргатилади. Ўқувчиларга гапни оҳангига кўра талаффуз қилишлари, тиниш белгиларини тўғри қўя билишлари ҳақида тушунча берилади, уларни оғзаки ва ёзма нутқда мақсадга мувофиқ тарзда қўллашга ўргатилади. Бу синфда гап бўлаклари: эга, кесим ва иккинчи даражали бўлақлар мавзулари ҳам ўрганилади (иккинчи даражали бўлақлар турларга ажратилмайди). Ўқувчилар сўз бирикмалари билан амалий таништириладилар.

4-синфда “ва”, “аммо”, “лекин”, “бироқ” боғловчилари ёрдамида боғланган ва боғловчиларсиз қўлланган уюшиқ бўлакли гаплар ўрганилади. Ўқувчилар уюшиқ бўлакли гапларни санаш оҳангида ўқиш; “ва”, “аммо”, “лекин”, “бироқ” боғловчилари билан

боғланган уюшиқ бўлақларда шу боғловчилардан олдин вергул қўйиб ёзиш; уюшиқ бўлақли гаплардан оғзаки ва ёзма нутқда фойдаланиш компетенцияларини ўрганадилар.

Фонетика ва грамматикадан берилган билимлар ўқувчиларнинг имло қоидаларини пухта ўзлаштиришларига асос бўлади. Ўрганилган имло қоидаларини амалиётга татбиқ этишга оид машқлар изчиллик билан ўтказиб борилиши, ўқувчилар ёзган матнларини ўзлари текшириб, хато ва камчиликларини топа олиш ва уларни тузатиш кўникмасига эга бўлишлари лозим.

Боғланишли нутқ

Боғланишли нутқ бошланғич синфларда амалга ошириладиган таълимий ишларнинг асосий йўналишларидан бири. Боғланишли нутқ ёрдамида ўқувчиларнинг оғзаки ва ёзма нутқини ўстириш, муомала одобини шакллантириш имконияти вужудга келади.

Ўқувчилар нутқини ўстириш устида ишлаш савод ўргатишнинг биринчи кунлариданоқ бошланиб, ўқиш ва она тили дарслари, атрофимиздаги олам, математика ва бошқа фанлар, синфдан ташқари машғулотлар билан боғлиқ ҳолда изчиллик билан давом эттирилади. Нутқ ўстиришга хизмат қиладиган машқлар ҳамда боғланишли нутқни ривожлантиришга хизмат қиладиган оғзаки ва ёзма машқларга алоҳида аҳамият берилади. “Синфда, синфдан ташқари ўқиш ва нутқ ўстириш” дастурига кўра ўтилган матнни қайта ҳикоялаш (оғзаки баён), ўқиганлари, кўрган-билганлари, эшитганлари асосида оғзаки ҳикоя тузиш(иншо)га оид оғзаки машқлар ўтказилади; “Фонетика, грамматика, имло ва нутқ ўстириш” дастурига кўра кичик ёшдаги ўқувчиларнинг ёшларига мос равишда намуна асосида матн тузиш ва уни луғавий-имловий тайёргарликдан сўнг ўқитувчи ёрдамида ёзиш(баён)га доир кўрган билганлари, ўқиганлари, кузатишлари асосида матн тузишлари, яъни иншога оид машқларни бажаришга ўргатиб борилади.

Чуқурлаштирилган Она тили таълими жараёнида таълимий характердаги баён ва иншо ёздирилиб, улар ёрдамида ўқувчиларда чуқурлаштирилган билимлар ва коммуникатив компетенциялар ҳосил қилинади. Бунинг учун улар кичик ҳикоя шаклида бўлиши керак.

Табиатни кузатишга қатнашувчи шахсларнинг ташқи кўринишини тасвирлашга оид ҳикояга нега?, нима учун? каби сўроқларига жавоб бўладиган битта ёки иккита гап қўшиш тавсия қилинади. Бунинг учун ўқувчилар, аввал, табиат ҳодисалари, атрофдаги одамлар, меҳнат жараёнлари ва буюмларни тасвирловчи икки-уч гапдан иборат матн оғзаки тузиш, маълум тайёргарликдан сўнг уларни ёзишга ўргатилиши керак. Боғланишли нутқ машқлари барча мавзулар доирасида интеграллашган тарзда ўтказилади.

Чуқурлаштирилган Она тили таълими жараёнида луғавий-имловий тайёргарликдан сўнг баён ёздириш, оғзаки ҳикоя туздириш (иншо) ва берилган саволларга ёзма жавоб қайтаришга ҳар бир дарсда савол-жавоб вазиятларини ҳосил қилиш назарда тутилади.

Хуснихатга ўргатиш

Ёзувга — хуснихатга ўргатишнинг асосий мақсади ўқувчиларда ҳарф, сўз, гап ва матнни тўғри ва чиройли ёзиш компетенциясини ҳосил қилишдан иборат. Ёзувни ўргатиш жараёнида ўқувчи товушнинг ёзувдаги белгиси бўлган ҳарфлар, сўз ва гапни тўғри, саводли кўчириб ёзиши, ўзи ёзган сўзлар ва гапларни текшириб, йўл қўйган хатоларини аниқлай ва тузата олиш компетенциясига эга бўлиши назарда тутилади.

2-синф ўқувчиларида қўл мускуллари ҳаракатини ва кўз билан чамалашни ривожлантириш учун айрим ҳарфлар, ҳарфлар, ҳарф бирикмаларини ёзишни босқичма-босқич мураккаблаштиришни назарда тутган ҳолда хуснихат машқлари ўтказилади. Ўқувчилар ҳарфлардан ташқари сўзлар, сўз бирикмалари ва гапларни ҳам кўчириб ёзиш, шунингдек, тинглаб ёзишни ҳам машқ қилишлари керак.

3-4-синфларда график машқлар ҳисобига ёзилиши мураккаб бўлган ҳарф ва ҳарф бирикмалари, уларни бошқа ҳарфларга боғлаб ёзиш машқларидан тизимли тарзда фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Хуснихатда ўқувчилар йўл қўядиган хатолар (ҳарфларнинг қиялигига етарли эътибор бермаслик, баландлик ва кенглик ўлчами, шаклини бузиб ёзиш каби), шунингдек, ҳар бир таълим олувчининг ёзувига хос бўлган бошқа камчиликларни тузатиш юзасидан улар билан гуруҳлиҳамда яқка тартибда ишлашни йўлга қўйиш лозим. Шу мақсадда ўқитувчи ўқувчиларга ёзув намуналарини кўрсатиш билан бир қаторда уларнинг дафтарларини мунтазам текширишлари, ёзув машқлари ёрдамида ўзлаштирилган билимларини чуқурлаштириши талаб этилади.

Ўқувчиларнинг ўзлаштириш даражаларини мунтазам наорат қилиш ва баҳолаш тақдим этилган билимларнинг чуқур ўзлаштирилишини таъминловчи дидактик шартлардан бири ҳисобланади. Ўқувчиларнинг тақдим этилган билимларни ўзлаштирганлик даражаларини аниқлаш мақсадида ёзув машқлари сирасига кирадиган кўчириб ёзиш, таълимий характердаги ижодий, расмларни шарҳлашга қаратилган, танқидий-тахлилий, изоҳли, луғат устида ишлашга йўналтирилган машқларга кенг ўрин ажратиш зарур. Шунингдек, мазкур жараёнда назорат диктантлари, таълимий баёнлар, иншолар, мулоқот матнлари ёзишга ҳам эътибор қаратилади.

Ўқувчиларнинг ёзма саводхонликларини назорат қилиш мақсадида ўтказиладиган ёзма ишларда сўзларнинг сони:

луғат диктанти учун тахминий сўз сони: 2-синфда 10-12 сўз, 3-синфда 14-16 сўз, 4-синфда 18-20 сўз;

назорат диктанти учун танланадиган матндаги сўзлар сони: ўқув йилининг охирида 2-синфда 40-50 сўз, 3-синфда 60-70 сўз, 4-синфда 75-90 сўз қилиб белгиланиши лозим.

Баёнларда эса: 2-синфда 45-50 сўзли матн юзасидан тузилган тайёр режа асосида баён ёзиш; 3-синфда 65-70 сўзли ва 4-синфда 80-90 сўздан ташкил топган матн юзасидан ўқитувчи билан ҳамкорликда тузилган режа асосида, сўнгра эса мустақил равишда тузилган режа асосида баён ёзиш.

Ўқувчиларни ҳар бир дарсда китоб билан ишлаш асосида ўрганилаётган мавзу, керакли қоида, машқларни излаб топиш, топшириқларни кетма-кетликка риоя қилган ҳолда бажаришга, ушбу машқ ва топшириқларнинг мақсадинитушунишга одатлантириш керак.

Ўқувчиларда билиш жараёнини фаоллаштириш ва она тилидан бериладиган билимларни пухта ўзлаштириш учун таълимий ўйинлар сингдирилган қизиқарли машқлар, бошқотирмалар, кроссворд - катакларни ҳарфлар билан тўлдириб, ўйланган сўзларни топишга оид топишмоқлар мустақил маънога эга бўлган бир неча сўздан тузилган сўз бирикмаларини топиш: белбоғ, гултожихўроз каби; сўз ёки гапни шакл, ҳарф, белгилар билан ифодалайдиган топишмоқлар устида ишлаш; турли-туман кўргазмали қуроллар, аудио-визуал воситалардан фойдаланиш ва дарслар қизиқарли иш усуллари ёрдамида ўқувчилардаги толиқишни бартараф этиш ҳамда дастурда тавсия этилган таълимий, тарбиявий ва ривожлантирувчи вазифаларни биргаликда ҳал этишга эришиш зарур.

**Она тили фани чуқур ўрганиладиган давлат умумтаълим муассасаларининг
ихтисослаштирилган синфлари, давлат ихтисослаштирилган умумтаълим
муассасаларининг 3-4-синфлари учун ўқув мавзулари тақсимооти**

3-синф

Фонетика, грамматика, имло ва нутқ ўстириш (204 соат, ҳафтасига 6 соат)

Такрорлаш (6 соат)

Нутқ ва гап, гап ва матн . Гап. Фикр билдириш мақсадига кўра унинг турлари, гапнинг ким? ёки нима? ҳақида айтилганини ва у ҳақида нима дейилганини билдирган сўзлар. Сўз ва сўзларнинг номлашга кўра гуруҳланиши.

1.Товушлар ва ҳарфлар (18 soat)

Унли ва ундош товушлар ва ҳарфлар. Бўғин. Сўзларни бўғинларга бўлиш ва бўғинларга бўлиб кўчириш қоидалари. Сўзларни бўғин, товуш ва товуш - ҳарф жиҳатдан таҳлил қилиш; Тутуқ белгиси ва унинг ишлатилиши. *Sh, ch, нг* ҳарф бирикмалари кетма-кет келган бир хил ундошли сўзлар ва уларнинг имлоси. Сўз охирида келган, жарангли жарангсизжуфти бор ундошлар имлоси.

2. Гап (12 соат)

Гап. Гапларнинг ифода мақсадига кўра турлари: дарак гап, сўроқ гап, буйруқ гап, истак гап. Гапнинг ҳис-ҳаяжоннинг иштирокига кўра турлари: Нуқта (.), сўроқ(?) белгилари, ҳис – ҳаяжон билан айтилган гапнинг охирига ундов белгисининг қўйилиши.

3.Гап бўлаклари (18 soat)

Гапнинг бош бўлаклари, иккинчи даражали бўлаклари (иккинчи даражали бўлақлар турларга ажратилмайди). Иккинчи даражали бўлақларнинг сўроқлари. Эга ва кесим мазмунини тўдиришда иккинчи даражали бўлақларнинг аҳамияти. Гапда сўзларнинг ўзаро боғланишини сўроқлар ёрдамида аниқлаш.

Ўрганилганларни такрорлаш ва мустақамлаш.

4. Сўз таркиби (26 соат)

Сўзнинг таркиби ҳақида умумий тушунча: Ўзак ва ўзакдош сўзлар. Сўз ясовчи қўшимчалар, ясовчи қўшимчаларнинг ўзакдош (бирхил ўзакли) сўзлар ҳосил қилиши. Сўз ўзгартувчи қўшимчалар.

5. Сўз туркумлари (3 соат)

Сўз туркумлари ҳақида умумий тушунча. Сўзларнинг маъно ва вазифасига кўра урух-туркумларга бўлиниши: от, сифат, сон, феъл.

От (27 соат) . Отларнинг шахс ва нарсаларнинг номини билдириши ва ким?, нима? сўроқларига жавоб бўлиши: Отларнинг бирлик ва кўплик шаклида қўлланилиши уларнинг

ким? кимлар? нима? нималар? сўроқларига жавоб бўлиши. *-лар* қўшимчасининг имлоси. От ясовчи қўшимчалар. *-чи, -дош, -кор, -зўр, -лоқ* ва уларнинг имлоси.

Сифат (22 соат). сифатнинг шахс ва нарсалар белгисини билдириши ва қандай? қанақа? сўроқларига жавоб бўлиши. Сифатнинг от (кенг дала)га боғланиши. Сифатнинг маъно турлари. Сифат ясовчи қўшимчалар *-ли, -сиз, -дор*, уларнинг имлоси.

Сон (4 соат). Соннинг шахс ва нарсаларнинг саноғини, тартибини билдирувчи ва нечта?, қанча?, нечанчи? сўроқларига жавоб бўлиши. Нечта? қанча? шахс ва нарсалар миқдорини, нечанчи? сўроғи эса уларнинг жойлашиш тартибини билдириши: Сонларнинг отларга боғланиб келиши (ўн кун, олтита қалам, учинчи синф). Санокни билдирган сонларга *-та* қўшимчасининг қўшилиши (тўртта, мингта); *-нчи (-инчи)* қўшимчаларининг қўшилиб (еттинчи, бешинчи) тартиб сонларни ҳосил қилиши. Сонларнинг сўз ва рақам билан ифодаланиши. (6-қават, олтинчи қават) ва уларнинг имлоси.

Феъл (26 соат). Феълнинг шахс ва нарсалар ҳаракатини билдириши ва нима қилди? нима қиляпти? нима қилади? сўроқлари, бўлишли ва бўлишсиз феъллар. Нима қилмайди? сўроғига жавоб бўлган бўлишсиз феъллар (айтмайди) ва *-ма* қўшимчасининг айтилиши ва имлоси. Феъл ясовчи қўшимчалар.

6. Боғланишли нутқни ўстириш

Ёзма нутқ ва унинг матн шаклида намоён бўлиши. Матнни мазмунан тугалланган қисмларга бўлиш. Матн қисмларига сарлавҳа танлаш; матн қисмларини ва ҳар бир қисмдаги гапларни ўзаро боғлиқлиги; матннинг тузилиши: кириш қисми, асосийфигр, охирги хулоса қисми ва уларни белгилаш.

Хабар (ҳикоя), ҳаракат ҳақидаги матнни берилган ёки ўқувчи ўзи тузган режа асосида қайта баён қилиш; бир мавзудаги бир неча расм, мазмунли расм асосида, шунингдек, ўқувчиларнинг ҳаётига яқин бўлган воқеалар (ўйинлар, табиатни кузатиш, саёҳатлар) ҳақида матн тузиш; биргаликдаги тайёргарликдан сўнг оғзаки ёки ёзма ифодалаш; баён ва иншога аста-секин тасвирлаш ва муҳокама элементли 2-3 гапни қўшиб бориш, ўз ишлари ҳақида хат ёзиш.

Нутқ маданияти. Оғзаки ва ёзма нутқда таклиф, табрик, илтимос кабиларни ифодалайдиган сўзлардан фойдаланиш; боғланишли нутққа оид машқлар дастур материалларини ўрганиш жараёнида унга боғлиқ ҳолда ўтказилади.

Луғавий машқлар ва грамматик материалларини ўрганиш билан боғлиқ ҳолда ўтказилади. Маънодош сўзлар, шаклдош сўзлар, қарама-қарши маъноли сўзлар, қўп маъноли сўзлар.

7. Йил давомида ўтилганларни такрорлаш (8 соат)

8. Хуснихат (34 соат)

Ёзувга оид малакаларни мустаҳкамлаш. Болаларни бир чизикли дафтарда ёзишни машқ қилдириш; (ҳарфларнинг баландлик ва кенглик ўлчамини ўзлаштириш) ўқувчилар учун қийин бўлган айрим бош ва кичик ҳарфларни (И, С, Ҳ, ф, к, п, с) ёзишга шунингдек, ҳарфларни тўғри туташтиришга риоя қилиш, сўзлар, гапларни кўчириб ёзиш, эшитиб ёзиш.

Боғланишли нутққа оид машқлар дастур материалларини ўрганиш жараёнида унга боғлиқ ҳолда ўтказилади. Матнни ижодий ўқиш ва уни таркибий қисмларга ажратиш. Ҳар бир қисмдаги асосий фикрни топиш ёки ўз сўзлари билан ифодалаш. Матн қисмларига синф жамоаси билан биргаликда режа тузиш. Режа асосида тўлиқ, қисқартириб, ижобий қайта ҳикоялаш.

Матнга сарлавҳа қўйиш, Таҳлилий баён, 70-80 сўзли матн асосида ҳикоя, тасвир, муҳокама элементли баён ёзиш. Матнни тўлиқ қисқартириб ёдлаш ва қайта ҳикоялаш асосида баён ёзиш. Таълимий иншо, сюжетли расм ўқилган тайёр қўрилган кино фильм, саёҳат давомида кузатилган воқеалар, кўринишлар асосида иншо ёзиш. Иншода тасвир, муҳокама элементларидан фойдаланиш.

Иншо ёзишга ўргатишда мавзунини тушуниш, чегарасини белгилаб олиш, материал тўплаш, мавзуга доир материалларни ажратиш, мантиқан тартибга солиш, режа тузиш ва ёзма шакллантириш, хатолар устида ишлаш кўникмасини шакллантириш.

Таклифнома, табрикнома, хат, хабарнома ёзиш, алифбо тартибида рўйхат туза билиш.

4-синф

Фонетика, грамматика, имло ва нутқ ўстириш (204 соат, ҳафтасига 6 соат)

1.Гап (6 соат)

Такрорлаш. Гап, гапнинг ифода мақсадига кўра турлари, уларнинг фикр ифодаланиши.

Гапни тугалланган оҳанг билан, буйруқ, тинч ва ҳис-ҳаяжон оҳангида айтилиши; гап оҳангига кўра тиниш белгиларининг ишлатилиши (нуқта, сўроқ, ундов белгилари); гапда сўзларнинг ўзаро боғланиши; гапда сўзларни ўринли қўллаш, луғатдан фойдаланиш малакасини шакллантириш.

2. Гап бўлаклари (10 соат)

Гап. Бош бўлақлар: Эга ва кесим уларнинг сўроқлари, иккинчи даражали бўлақлар, уларнинг сўроқлари, гапда сўзларнинг боғланиши; гап бўлақларини боғловчи грамматик воситалар: оҳанг ёрдамида боғланиш (масалан, катта бино, аъло ўқинг, икки қадам каби); сўз ўзгартувчи қўшимчалар ёрдамида боғланиши (масалан, ҳикояни ўқимок, дарахтнинг барги, сенга айтмоқчиман каби); сўзлар ёрдамида боғланиш (ва, ҳамда, лекин, бироқ, аммо).

3. Уюшиқ бўлакли гап (10 соат)

Гапда бир бўлақнинг бирдан ортиқ қўлланиши — уюшиқ бўлақлар. Кесим, эга ва иккинчи даражали бўлақларнинг уюшиб келиши. Уюшиқ бўлақни санаш оҳанги билан ўқиш; уюшиқ бўлақларнинг бўланиши: санаш оҳанги ёрдамида; ва, ҳамда, аммо, лекин, бироқ сўзлари ёрдамида; уюшиқ бўлакли гапларда вергулнинг ишлатилиши.

4. Ундалма (6 соат)

Ундалма сўзловчининг нутқи қаратилган шахс эканлиги; бош келишиқдаги от билан ифодаланиши; унинг ўзига хос хусусияти: гап таркибида гап бўлаги вазифасини бажармаслиги, гапда бошқа бўлақлар билан боғланмаслиги; ўзига хос ундаш; чақириш оҳанги билан айтилиши; гапнинг бошида, охирида, ўртасида қўлланиши; ундалма катнашган гапларда ундаш ёки чақириш оҳангининг кучли ёки кучсизлигига қараб, ундалмадан сўнг вергул ёки ундов белгисининг қўйилиши.

5. Нутқ. Матн (6 соат)

Матннинг гапдан фарқи, матнларни мазмунан қисмларга бўлиш ва матн қисмларига сарлавҳа қўйиш, матннинг тизилиши; бир кишининг нутқи, икки ва ундан ортиқ кишининг нутқи. Матннинг ўзига хос хусусиятлари. Сарлавҳа. Матнни ифодали ўқиш ва саводли ёзиш; тайёр матнни ўқиш ва қайта ҳикоялаш. Баён ҳақида тушунча.

6. Товушлар ва ҳарфлар (12 соат)

Унли ва ундош товушлар, уларнинг ҳарфий ифодаси; талаффузи ва ёзилиши фарк қиладиган унли товушли сўзларнинг талаффузи ва имлоси; жарангли ва жарангсиз ундошларнинг талаффузи ва имлоси; бир хил кўш ундошли сўзлар ва уларнинг имлоси; сўз охирида қатор келган ундошли сўзлар ва уларнинг имлоси, х-ҳ товушли сўзлар ва уларнинг имлоси, тутук белгисининг сўз маъноларини фарқлаши.

Бўғин. Сўзларни бўғинларга бўлиш; унли товушларнинг бўғин ҳосил қилиши; сўзларни бир сатрдан иккинчи сатрга бўғинлаб кўчириш; сўзларни бўғин, товуш ва ҳарф жиҳатдан таҳлил қилиш.

Алифбо. Сўзларни алифбо тартибида қайта тузиш. Алифбонинг аҳамияти.

7. Сўз ва сўз таркиби (4 соат)

Сўз, унинг таркибий қисми, ўзак ва қўшимчалар, қўшимчаларнинг вазифасига кўра турларини, сўз ясовчи ва сўз ўзгартирувчи қўшимчалар, сўз таркибини аниқлашга оид машқлар, ўзак ва қўшимчаларни аниқлаш ва белгилаш. Матндан ўзакдош сўзларни ажрата олиш; бир хил ўзакли сўзлар ҳосил қилиш; сўз ясовчи қўшимчаларни қўшиб, ўзакдош сўзларни ҳосил қилиш; тилнинг ривожланиб, бойиб бориши ҳақида тушунчани шакллантириш.

8. Сўз туркумлари (3 соат)

От. Отнинг маъно турлари, шахс отлари, нарса отлари, жой отлари. Ким?, нима?, қаер? сўроқларидан бирига жавоб бўлиши; отларнинг бош ва кичик ҳарфлар билан ёзилиши. Отларнинг бирлик ва кўпликда қўлланиши. Отларнинг бош ва иккинчи даражали бўлак вазифасида келиши.

Сифат. Сифатнинг маъно турлари ва сўроқлари (қандай? қанақа?). Сифатларнинг отга боғланиши, иккинчи даражали бўлак вазифасида келиши.

Сон. Соннинг неча?, қанча?, нечанчи? сўроқларига жавоб бўлиши; Соннинг отга боғланиши, кишилиқ олмошлари иккинчи даражали бўлак вазифасида келиши.

Феъл. Феълнинг ҳаракат билдириши ва сўроқлари (нима қилди?, нима қияпти?, нима қилмоқчи?). Бўлишли ва бўлишсиз феъллар; феълнинг кесим вазифасида келиши; от, сифат ва феълга доир ўзакдош сўзлар тизимини тузиш. Шу сўз туркумлари ичида учрайдиган маънодош, қарама-қарши маъноли, бир хил шаклли, кўп маъноли сўзлар устида ишлаш. Ўрганилган ясовчилар ёрдамида бир туркумдан иккинчи туркумга оид сўзлар ҳосил қилиш.

9. От (39 соат)

Отларнинг эгалик қўшимчалари билан қўлланиши.

Нутқда отларнинг эгалик қўшимчаларини олган ва олмаган ҳолда қўлланиши; эгалик қўшимчаларининг унли ва ундошдан кейин қўшиладиган шакллари; эгалик қўшимчаси қўшилган отларнинг талаффузи ва имлоси.

Отнинг келишиқ қўшимчалари билан қўлланиши; матнда ва нутқда отларнинг бир келишиқда бўлиши, келишиқ қўшимчали отларнинг талаффузи ва имлоси; келишиқ қўшимчали отларни бирикма тарзида ёзиш; келишиқ қўшимчаларининг отни отга, отни феълга боғлаши.

Эгалик ва келишиқ қўшимчаларини чизмаларда белгилаш (китобнинг варағи). От ясовчи қўшимчалар. Лексик машқлар ва улар ёрдамида ўқувчилар нутқини отлар билан бойитиш.

10. Сифат (28 соат)

Шахс ва нарсанинг рангини, шаклини, ҳажмини, мазасини, ҳидини, хусусиятини билдириши, сифатларнинг от билан оҳанг ёрдамида боғланиши; сифатларнинг гапда иккинчи даражали бўлак вазифасида келиши; кўм-кўк, оппоқ, сап-сарик, оч сарик, тўқ қизил каби сифатларнинг талаффузи, ёзилиши; сифатнинг белги ифодалаши (амалий тушунча). Сифатларнинг ясалиши; лексик машқлар ва улар ёрдамида ўқувчилар нутқини сифатлар билан бойитиш.

11. Сон (10 соат)

Соннинг шахс ва нарсанинг саноғини (миқдорини) ва тартибини билдириши; тартиб сонларнинг имлоси; сонларнинг отга боғланиб келиши; сонларнинг отга оҳанг ёрдамида боғланиши; сонларнинг гапда иккинчи даражали бўлак вазифасида келиши; сонларни ўзи боғланган сўз билан бирикма тарзида ёзиш; сонларнинг ёзувда ҳарфий ифода, араб, рим рақамлари билан ифодаланиши.

Сонларнинг ёзилиши (етти, саккизинчи, 8-март, 2003-йил, В синф). Сонларнинг метр, грамм каби сўзлар билан келганда битта сўроққа жавоб бўлиши (амалий), икков, ўн-тача, бештадан каби сонларнинг ёзилиши (амалий).

12. Кишилиқ олмошлари (10 соат)

Кишилиқ олмошлари, уларнинг уч шахсни ифодалаши; шахс (бирлик ва кўплик) кишилиқ олмошларининг от ўрнида қўлланиши; кишилиқ олмошларининг ким? сўроғига жавоб бўлиши; кишилиқ олмошларининг келишиқ қўшимчалари билан қўлланиши, имлоси; олмошларнинг бош ва иккинчи даражали бўлак вазифасида келиши. Кишилиқ олмошларидан нутқда ўринли фойдалана олиш.

13. Феъл (34 соат)

Феъл, унинг кесим вазифасида келиши; феъл замонлари, уларнинг ҳаракатни уч замоннинг бирида бажарилишини билдириши; ўтган, ҳозирги, келаси замон феъллари,

қўшимчалари; уч замондаги феълларнинг талаффузи ва имлоси. Феълларнинг шахс-сон қўшимчалари билан тусланиши; шахс-сон қўшимчаларининг сўз ўзгартирувчи қўшимчалар экани; шахс-сон қўшимчалари ҳаракатни уч шахснинг бири томонидан бажарилишини билдириши; шахс-сон қўшимчаларининг *-яп, -ди* замон қўшимчаларидан сўнг қўшиладиган шакллари (амалий); шахс-сон қўшимчали феълларнинг талаффузи ва имлоси. Феъл ясовчи қўшимчалар. Лексик машқлар ва улар ёрдамида ўқувчилар нутқини феъллар билан бойитиш.

14. Ўқув йили охиридаги такрорлаш (6 соат)

Ўқув йили охиридаги такрорлаш, ўрганилган билимларни эслатиш орқали тизимга солиш ва умумлаштириш мақсадида ўтказилади. Ўқувчилар бир дарсда бир неча турдаги мужассам топшириқларни бажарадилар. Такрорлаш дарслари матн, гап, гап бўлаклари, товуш ва ҳарфлар, товушларнинг турлари, бўғин, алифбо, ўзак, сўз ясовчи, сўз ўзгартирувчи қўшимча, сўз туркумлари бўйича ўтказилади. Ўқувчилар нутқи ва ёзувидаги камчиликлар ҳисобга олинади. Бу ўқитувчининг бошқа синфларда таълим жараёнини тўғри ташкил этишини таъминлайди.

Ўқувчилар билан ўқув йили давомида имлоси устида ишланадиган айрим сўзлар дарслик охиридаги луғатчада берилган. Дарсликда сўзлар маъноси берилган бўлиб, ўқувчилардан уларни ўзлаштиришлари талаб қилинмайди.

Боғланишли нутқ

Нутқ, матн ва гапни фарқлаш; оғзаки ва ёзма нутқни тўғри шакллантириш; матн мазмунини қайта ҳикоялатиш; матндаги асосий фикрни аниқлай олиш; матннинг тузилишини аниқлаш, уни қисмларга ажратиш; улар орасидаги боғланишни изоҳлай олиш; матнга сарлавҳа топиш. Болаларга эзгуликкамуҳаббат, ёвузликка нафрат уйғотиш, боғланишли нутқини ўстириш, адабий-эстетик тафаккурини юксалтириш ўқиш дарсларининг туб моҳиятининг ташкил этади.

Таълимий баён. Берилган матн асосида ҳикоя ёзиш; муҳокама ва тасвир жанри элементлари қатнашган баён ёзиш; матнни қискартириб, ижодий қайта ҳикоялаш асосида баён ёзиш; танлаб қайта ҳикоялаш асосида баён ёзиш.

Таълимий иншо. Қисмли (қисмларга ажратиб берилган) расмлар ва мавзулар битта расмда ифода этилган кўриниш асосида, шунингдек, ўқилган, кузатилган, эшитилган, кўрилган воқеа ва ҳодисалар асосида материал тўплаш, режа ва шу асосида иншо ёзиш; баён ва иншо режаларини тузишда ўқувчиларни мустақил фикрлашга йўллаш.

Ҳуснихат (20 соат).

Чиройли ёзиш малакалари такомиллаштирилади. Бўғин, сўз, гап, матнни ҳуснихат қоидаларига риоя қилган ҳолда кўчириб ёзиш; эшитиб ёзиш ва мустақил ёзиш; матнни

ёзишда сарлавҳанинг ёзилишига, хат бошидан бошлаш; агарда, сўзлар орасидаги масофанинг бир хиллигига, ҳарфларнинг тўғри ва аниқ ёзилишига, туташтирилишига диққат қаратилади, ҳошияга риоя қилиш, ўзининг ва ўзгаларнинг ёзувини график таҳлил қила олиш.

